

NOBLESA ABSENTISTA I RETÒRICA CATALANA

PERE MOLAS RIBALTA

L'absentisme de l'aristocràcia titulada a Catalunya durant l'edat moderna és un fenomen prou conegut, tot i que convé precisar-ne en cada cas les modalitats i la cronologia.¹ L'allunyament físic anava acompanyat d'un distanciament de la vida política del país i de les seves institucions. Però aquesta absència s'intentava compensar amb tota una retòrica que subratllava els orígens i les relacions amb el Principat, sobretot quan aquests aristòcrates actuaven com a emissaris del poder reial. D'altra banda, la Diputació del General i el Consell de Cent els buscaven i els utilitzaven com a intermediaris i valedors naturals en el món de la Cort. El 1622, per exemple, «consellers i diputats escriuen a tots los grans senyors castellans [...] que tenen estats en Catalunya, perque tinguin per propi intervenir per la pretensió de la terra».² Només en situacions de crisi, com el 1640 i el 1705, es trencava de manera radical, però no sempre ràpida, el lligam envers Catalunya d'uns personatges que senyorejaven la major part de la població rural del Principat.

EL LLOC DELS MORTS

La retòrica no sols estava feta de paraules. Hi tenien també la seva part els gestos, i entre aquests els rituals funeraris. És cert que l'elecció de sepultura podia estar establerta per les disposicions testamentàries o els acords familiars, però em semblen indicatives. Don Juan de Zúñiga, el marit d'Estefania de Requesens, havia mort a Madrid el 1546. L'any següent el seu cos i el d'alguns dels seus fills foren duts a sebollir a la capella del Palau Menor de Barcelona, «y allí foren los diputats y los nobles y cavallers de la ciutat», i també els consellers.³ Trenta anys després, consellers i diputats as-

1. Pere MOLAS (1966), «Va haver-hi una fusió de les èlits a la Catalunya dels Àustries?», *Manuscrits*, p. 41-52.

2. Josep M. CASAS HOMS (ed.) (1974-1975), *Dietari de Jeroni Pujades*, Barcelona, Fundació Vives Casajuana, vol. II, p. 116.

3. *Manual de novells ardits* o *Dietari de l'antic consell barceloní* (en endavant citat com *MNA*), IV, p. 186-187. 30 de juny de 1547. «En aquest die per lo matí los honorables consellers foren al Palau de la Comtessa [...]». Pere Joan COMES (1878), *Llibre de algunes coses assenyaldes succehides en Barcelona i en altres parts, format per [...] en 1583*, Barcelona, Llibre tercer, capítol 47, «De la sepultura que feren en lo Palau de la Comtessa al cos de don Joan de Súnyiga».

sistien al mateix lloc a la sepultura del fill gran de Zúñiga, don Lluís de Requesens, mort als Països Baixos, i del seu fill, don Joan de Zúñiga, mort a Castella. Els consellers portaven el cap de dol.⁴ I el 1586 era el cos del més jove dels fills d'Estefania, don Juan de Zúñiga, per matrimoni príncep de Pietrapercia, el portat des de l'alcàsser de Madrid, on havia mort, «a sepultar en el Palau, capilla suntuosa dotada por él».⁵

El 27 de setembre de 1601 moria en el seu Palau d'Arbeca el qui aleshores era duc consort de Cardona, és a dir, don Diego Fernández de Córdoba, marquès de Comares. El cadàver fou portat a Poblet.⁶ Pocs anys després, el 1610, arribaven a aquest monestir, procedents de la població andalusa de Lucena, centre de les senyories del marquès de Comares, els cadàvers del fill que havia premort don Diego, don Lluís de Córdoba i Aragó, comte de Prades, i de la seva muller, Ana Enríquez de Cabrera.⁷ En canvi feien el viatge invers les despulles de don Antoni de Cardona Fernández de Córdoba, senyor de Bellpuig, comte de Palamós i duc de Sessa, mort el 1606 a la Cort de Valladolid, i portat a les seves terres andaluses de Cabra i de Baena. De la seva banda, els marquesos d'Aitona insistien en la seva tradicional sepultura a Santes Creus. Quan el cinquè marquès va morir el 1674 en el Palau arquebisbal de Girona, «se n'emportaren lo cos per enterrar-lo on estaven sos passats».⁸ El sisè marquès, Guillem Ramon, disposava en el seu testament (1702) ser enterrat a Santes Creus, «que fue la principal sepultura de mi casa».⁹ I allí s'hi havien celebrat el 1699 les exèquies per al seu fill, que com era tradicional en el llinatge, havia portat el títol de comte d'Osona.¹⁰

ENTRE CATALUNYA I CASTELLA

La retòrica de la catalanitat es manifestava fins i tot quan el subjecte no s'havia allunyat físicament de Catalunya, però s'havia manifestat més partidari del rei que de la terra. A les corts del 1564, l'aleshores comte d'Aitona, don Francisc de Montcada, en opinió de Perot de Vilanova, havia estat tingut en mala opinió per la seva compla-

4. MNA, v, p. 167-169. *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, II, p. 546. COMES (1878), llibre IV, capítol 25. «De la sepultura que feren a don Lluís de Requesens [...] i a don Joan, son fill». L'autor enfatitza la catalanitat dels dos personatges. Requesens havia estat «un valerós català» i havia demostrat que els catalans, «volent pelear», valien per dos castellans. El seu fill, malgrat ser molt jove (no havia complert els vint-i-quatre anys), «no manco mostrava ser natural català».

5. JOSÉ MARTÍNEZ MILLÁN (ed.) (1998), *Historia de Felipe II, Rey de España*, de Luis CABRERA DE CÓRDOBA, Madrid, p. 1152.

6. *Dietari de Jeroni Pujades*, I, p. 166.

7. *Dietari de Jeroni Pujades*, II, p. 147.

8. JOAN BUSQUETS (1994), *La Catalunya del Barroc vista des de Girona. La crònica de Jeroni de Real (1626-1683)*, Abadia de Montserrat, II, p. 441.

9. ARXIU HISTÒRIC DE PROTOCOLS DE BARCELONA (AHPB), *Notari Francisc Bonaventura Torres, Segon llibre de testaments*, fol. 99.

10. BIBLIOTECA DE CATALUNYA (BC). *Fulletts Bonsoms*, núm. 4077, «Llanto de los hombres y gozo de los ángeles».

ença amb el virrei, fins al punt de ser titllat de traïdor.¹¹ Cinc anys després, durant la crisi provocada pel conflicte amb la Inquisició, es presentà oficialment davant els diputats, oferint la seva mediació, «per lo que era català».¹² D'altra banda, el seu fill, Gastó, segon marquès d'Aitona, apareix de forma natural en les planes del *Dietari de la Generalitat*.¹³ El 1606, quan marxava d'ambaixador a Roma, declarava als consellers que ell era «català i barcelonès, de què se preciava molt».¹⁴ El fill de Gastó, Francesc de Montcada, que en vida de son pare portava el títol de comte d'Osona, va ser nomenat el 1621 general de les galeres de Catalunya,¹⁵ i el 1623 era enviat pel comte duc d'Olivares per tractar amb el Principat, «como tan principal hijo de él», encara que en realitat havia nascut a València, durant el virregnat del seu pare.¹⁶

En el cas dels Montcada, marquesos d'Aitona, no es va produir la ruptura de la línia masculina del llinatge. Tampoc no va fer-ho en el dels senyors de Bellpuig, que a finals del segle XVI heretaren el ducat de Sessa al regne de Nàpols —un topònim que apareix en documents catalans sota diferents grafies, fins i tot de César— i el de Baena, a Andalusia.¹⁷ La historiografia recull la tornada del duc Antoni Folc de Cardona des de l'ambaixada de Roma (1603), on havia gestionat la canonització de sant Raimon de Penyafort. Els consellers convocaren una promenia per decidir si anirien a visitar els ducs, «haguda consideració de [...] ser catalans». El duc, que havia nascut a Bellpuig el 1550, «respongué en llengua catalana [...] que ell era català [...] de que es preciava y honrava molt».¹⁸

Tanmateix, com hem vist, el duc va morir a Valladolid i va ser enterrat a Baena. La vida del seu fill i successor, don Luis, nascut a Baena el 1582, el mecenes de Lope de Vega, va transcórrer a la Cort. Fins i tot volia establir allí els censals concrets amb els seus vassalls, fet que la Generalitat va considerar una contrafacció de les Constitucions (1619).¹⁹ Però aquest entrebanc no va ser obstacle perquè el 1622 es demanés la seva mediació i trobessin el duc «molt propicio y afectat al bon succés y felice stat de esta terra». El duc de Sessa es manifestava «desitjós del bé comú del Principat [...] per la naturalesa que té en aqueix Principat y per los estats que sa

11. Antoni SIMON I TARRÈS (1994), *Cavallers i catalans a la Catalunya del cinc-cents*, Barcelona, p. 51.

12. *Dietaris de la Generalitat*, II, p. 278, 10 de juliol de 1569. En un altre moment de conflicte, el 1576, Aitona era al costat del virrei, quan aquest rebé els diputats. *Dietaris*, II p. 490.

13. *Dietaris de la Generalitat*, II i III, encara que citat a vegades com a Gascó i altres com a Castro de Montcada.

14. MNA, VIII, p. 289, «Lo marquès de Hitona (*sic*) va a visitar els consellers».

15. *Dietaris de la Generalitat*, IV, p. 468-469.

16. *Dietaris de la Generalitat*, IV, p. 860.

17. Pere MOLAS RIBALTA (1996), *Catalunya i la Casa d'Àustria*, Barcelona, p. 149. «Va haver-hi una fusió [...]», p. 44. Els senyors de Bellpuig foren també comtes de Palamós. Pere MOLAS (1997), «Els comtes de Palamós a l'edat moderna», *Estudis sobre el Baix Empordà*, núm. 16, p. 43-48.

18. MNA, VIII, p. 73-75, 30-31 de desembre de 1606, *Dietari de Jeroni Pujades*, I, p. 331 i 335.

19. *Dietaris de la Generalitat*, IV, 351-352.

casa hi té».²⁰ El 1628 els consellers de Barcelona trameteren dos cavallers per saludar don Ramon de Cardona, germà del duc, «donant-li la correspondència per ser ell y los seus catalans».²¹ El 1616 s'havia dedicat al duc de Sessa la traducció castellana de la crònica de Desclot. L'enemistat del personatge envers Olivares devia contribuir a presentar-lo com a valedor natural en els mesos centrals del 1640.²²

En altres casos, la vinculació amb Castella es produïa per l'extinció repetida de la successió masculina. Així va succeir, primer amb els Requesens, i després amb els seus successors, els Zúñiga. Ferran Soldevila va desenvolupar arguments sòlids en favor de la catalanitat de Lluís de Requesens.²³ Es deia Lluís pel seu avi matern, el portantveus de governador de Catalunya del mateix nom, mort el 1509, però en les cartes de la mare apareix citat tant amb la forma de «Loiset» com amb la de «Luisico».²⁴

El 1568, de pas per Barcelona, entre Roma i Granada, el senyor Lluís de Requesens i Zúñiga havia afirmat, a requesta dels diputats, que «les coses del present Principat les tenia per pròpies, i lo que més se prèssia és ésser nat en la present ciutat».²⁵

Però ja hem vist que els Requesens-Zúñiga també es van extingir. L'heretera del llinatge, la senyora Mencia, es va casar successivament amb dos *grandes* de Castella, primer amb Pedro Fajardo, marquès de los Vélez (que va morir el 1579), i en segones noces amb el comte de Benavente (títol que alguns documents i autors catalanitzen com Benavent). El 1602, després de vint-i-quatre anys d'absència, Mencia va passar per Barcelona amb el seu segon marit. Jeroni Pujades destaca en el seu *Dietari* que es tractava d'una «senyora catalana, filla de Barcelona, y que té fill català [...], ço és lo marquès de los Vélez [...], senyora que en València tant se prècia de catalana».²⁶

Els comtes de Benavente tornaren a Barcelona el 1610; visitaren Montserrat i les senyories dels Requesens.²⁷ Després de la mort de Mencia hi hagué plet entre els Benavente i el marquès de los Vélez, fill del primer matrimoni. Aquest va guanyar definitivament el plet el 1621. Encara aquell any els fills de la senyora Mencia acompanyaren els síndics de Barcelona davant el nou rei Felip IV.²⁸

20. *Dietaris de la Generalitat*, v, p. 592 i 849. Sobre les gestions del duc en suport de les demandes catalanes el 1622, p. 589 i següents.

21. MNA, x, p. 295.

22. John ELLIOTT (1966), *La Revolta dels catalans. 1598-1540*, Barcelona, p. 161, 278, 299 i 435.

23. Ferran SOLDEVILA (1962), *Història de Catalunya*, Barcelona, volum II, p. 935.

24. Estefania DE REQUESENS (1987), *Cartes íntimes d'una dama catalana del segle XVI*, Barcelona.

25. *Dietaris de la Generalitat*, II, p. 204.

26. *Dietari de Jeroni Pujades*, I, p. 224-225. El comte de Benavente havia estat virrei de València. La visita solemne a la Generalitat a *Dietaris*, III, p. 445-446. Per Pujades, la devoció de la senyora Mencia a la Immaculada Concepció també era indicatiu de catalanitat.

27. *Dietari de Jeroni Pujades*, II, p. 167-168. La comtessa s'acomiadà dels seus vasalls dient: «Mos fills, Deu garde, que no em veureu més».

28. *Dietari de Jeroni Pujades*, III, folis 24-25.

EL DUC DE CARDONA

La gran nissaga era la dels ducs de Cardona. Els titulars del ducat s'havien casat sovint amb dames de Castella. El darrer duc del llinatge Folc, Ferran, mort el 1543, era fill d'Aldonça Enríquez i s'havia casat amb Francisca Manrique de Lara, però fou després de dues manques de successió masculina que el ducat anà el 1575 a les mans del marquès de Comares (títol creat el 1516). Aquest era el duc de Cardona, que el 1588 «vingué a la divuitena de la conservació de la jurisdicció del General, y s'oferí molt llargament a la terra»,²⁹ que se n'anà a Madrid com a ambaixador del General, i que el 1599 va trobar bé enviar a don Alexandre d'Alentorn com a ambaixador al rei «ab les queixes del braç a Sa Majestat».³⁰ Aquell mateix any presidia el braç militar durant el jurament de Felip III.³¹ Des de la perspectiva de la Cort el fet que el nou rei li concedís la possessió del comtat d'Empúries, que es trobava en litigi amb el fisc reial, era vist com una mercè feta als catalans.³²

És possible que la solució favorable del procés de successió del ducat de Cardona en la descendència del marquès de Comares afavorís la presència del seu nét, el duc Enric, a Catalunya. Quan la seva àvia, Joana d'Aragó, va morir l'agost del 1608, el seu nét i hereu era a Andalusia, bé que al cap de tres setmanes es presentava a Catalunya. Fou una visita breu. El mes d'octubre tornava a Castella.³³ Deu anys després, però, feia una declaració solemne a la Generalitat. Les paraules del duc absent recorden les d'un rei absent:

Desde que por muerte de [...] mi abuela, sucedí en los estados que tengo en este Principado, he deseado sumamente tener mi casa y vivienda en él [...], determinación (que) han impedido hasta agora algunos negocios de los desta provincia de la Andalucía.

En conseqüència havia decidit «llevar a la duquesa, mis hijos y casa a este Principado».³⁴ No és que el duc deixés de visitar Andalusia i la Cort, però aquest *grande* nascut a Lucena el 1588 apareix en els grans afers de la vida política catalana del regnat de Felip IV. Quan aquest rei li concedí el tractament de «molt il·lustre», Pujades va fer constar que aquest honor se li feia «com a descendent de l'infant don Enric [...]

29. *Dietaris de la Generalitat*, III, p. 226.

30. Frederic DESPALAU, «Memòries succeïdes en la ciutat de Barcelona», publicades per Antoni SIMON TARRÉS, *Cavallers i ciutadans*, p. 102 i 168.

31. *Dietaris de la Generalitat*, III, p. 344. El seguia en ordre de precedència un altre noble absentista, encara més d'origen forani, el marquès de Camarasa, don Francisco de los Cobos y Luna. El tercer era Aitona.

32. CABRERA DE CÓRDOBA (1857), *Relaciones de la Corte de España*, Madrid, p. 35. «Y así se encarecen las mercedes que han recibido los catalanes».

33. *Dietari de Jeroni Pujades*, II, p. 71. 6 de setembre de 1608. «Entrà en Barcelona lo duc de Cardona, venint de Lucena, de son marquesat de Comares». *MNA*, VIII, p. 441.

34. *Dietaris de la Generalitat*, III, p. 730. Cardona demanava les galeres de la Diputació per al viatge de la duquesa.

i no per marquès de Comares». ³⁵ Quan l'abril del 1624 el duc Enric de Cardona va arribar a Barcelona, venint d'Arbeca, el Consell de Cent deliberà «si se eixiria a donar-li la benvinguda, com se acostuma la primera vegada que duc de Cardona entra en dita ciutat».

No era pas la primera vegada, però aleshores «com a minyó no assaboria les coses» i no havia volgut esperar que se li fes la rebuda solemne. Finalment se li féu, setze anys després de la primera vinguda. Sortiren a rebre'l diputats i consellers, «ab tant aplauso i cerimònia com si fos persona reial». ³⁶

El duc va tenir el seu paper en els preparatius de les Corts del 1626, bo i barrejant la vida privada amb la pública. El part de la seva muller a Mataró fou l'excusa d'un viatge des de Lleida fins a Barcelona. ³⁷ Es presentà davant el Consell de Cent com a «verdadero hijo de esta ciudad» i quan comunicà que les Corts es celebrarien a Barcelona, el Consell en ple va anar al seu Palau per donar-li les gràcies amb dues-centes atxes blanques a les nou de la nit. ³⁸ Però tota la retòrica s'esvaïa quan arribava l'hora d'haver de triar entre el servei del rei i el de la terra. Pujades informa que «li han perdut lo respecte los que li tenien», i li han dit «castellà fotut». ³⁹ Quan, acabades les Corts, es dirigia a Madrid, a Lleida «se li avalotà molt poble, cridant-lo traïdor». ⁴⁰ El mateix Pujades, que va ser oficial del duc en el comtat d'Empúries, comenta que «fa tots los embustos que pot contra la pobre Catalunya». ⁴¹

Tanmateix, quan el 1627 una nova sentència de l'Audiència confirmà els seus drets al ducat de Cardona, no sols alguns cavallers organitzaren un estaferm en el seu honor, sinó que els escudellers, «veïns i afectats a la casa de Cardona», volgueren fer algunes festes com havien fet amb el pare d'Enric, el comte de Prades, la primera vegada que vingué a Catalunya. ⁴² L'any següent la família ducal va tenir ocasió de conèixer a fons la vida del comtat d'Empúries, on va passar una llarga temporada.

És interessant la informació que ens dóna de l'última etapa de la vida del duc de Cardona el *Dietari de la Generalitat* l'any 1640. El seu nomenament com a virrei, després del Corpus de Sang, va ser rebut, es diu, «ab grans aplausos i demostracions de singular alegria». El *Dietari* volia subratllar el fet que un virrei sens «portar ni sombra d'exèrcit» havia pogut arribar lliurement de Barcelona a Perpinyà en aquell turbulent estiu. ⁴³ Sabem que la seva família va perdre ràpidament la seva influència po-

35. *Dietari de Jeroni Pujades*, III, p. 70.

36. *Dietari de Jeroni Pujades*, III, p. 173-174. Dilluns, 8 d'abril de 1624.

37. *Dietari de Jeroni Pujades*, IV, p. 39. «Molts pretengueren era vingut per lo part de la duquessa». El 7 de març fou rebut a Mataró amb molta festa i salva d'artilleria.

38. *Dietari de Jeroni Pujades*, IV, p. 41. 15 de març de 1626.

39. *Dietari de Jeroni Pujades*, IV, p. 61. 3 de maig de 1626.

40. *Dietari de Jeroni Pujades*, IV, p. 64. 15 de juny de 1626.

41. *Dietari de Jeroni Pujades*, IV, p. 68.

42. *Dietari de Jeroni Pujades*, IV, p.114-115. 24 d'octubre de 1627.

43. *Dietaris de la Generalitat*, V, p. 113, 327 i 347-348.

lítica a la Catalunya revoltada. Però encara la Generalitat de Pau Claris es va adreçar a la duquessa, «com a tant interessada en los bons successos d'esta província», perquè intercedís davant del rei per obtenir un arranjament. La petició del Consell de Cent feia al·lusió no únicament a «lo amor té a esta Província», sinó també a l'«interès que té en ella».⁴⁴ La Junta de Braços feia constar que la carta de la duquessa, «aplaudida universalment, ens ha aliviat a molts molta part de les afliccions». En la seva carta de resposta, la senyora Catalina Suárez de Figueroa feia constar «que ningú en Catalunya desitjava ab major afecte i veres lo bé i comoditat de la província que ella, per preciar-se de que en ser catalana ningú li portàs avantatge».⁴⁵

I el 24 de desembre de 1640, a les set del matí, amenaçada per l'avalot popular, Catalina es presentà davant del Consell de Cent, i, parlant en castellà, va repetir la coneguda frase de què es preciava de catalana.⁴⁶ En aquestes circumstàncies l'acompanyava el seu fill, Pere Antoni d'Aragó, marquès de Pobar, que havia vingut de la Cort aquella tardor. Des de Madrid el caputxí fra Bernardí de Manlleu escrivia als diputats que el marquès era un «verdader català». De la seva banda, la duquessa havia escrit al seu fill la seva opinió sobre com conservar Catalunya per a la monarquia:

Las costumbres y las inclinaciones de Cataluña y de las otras provincias de España no son disconformes, y sólo les desagrada el ser dominados y oprimidos en la libertad que han gozado hasta aquí.⁴⁷

AL VOLTANT DEL 1640

Durant les primeres etapes de la revolta les autoritats catalanes havien acudit al tradicional canal de comunicació representat per la noblesa absentista. El 31 de juliol els consellers de Barcelona havien escrit al marquès d'Aitona, al·ludint als dominis que posseïa a Catalunya i «ésser Vostra Excel·lència tant afecte a estos regnícolas». Segons una font, que caldria contrastar, els allotjaments havien estat ben acceptats en els dominis del marquès. El rei havia pensat en la possibilitat d'enviar Aitona i el duc de Sessa, perquè ensems amb Cardona pacifiquessin el Principat.⁴⁸ Són els mateixos títols als quals s'adreçava el 1652 la Diputació perquè afavorissin la seva reconciliació amb el rei.⁴⁹

44. MNA, XII, p. 555.

45. *Dietaris de la Generalitat*, v, p. 288. Vegeu la versió castellana publicada pel *Memorial Histórico Español*, xx, document núm. 482. «No creo que dude nadie en Cataluña que mi afecto al mayor bien del Principado no sea tan catalán como el más fino de quantos han nacido en esta tierra».

46. P. BASILI DE RUBÍ (ed.) (1976), *Les Corts generals de Pau Claris*, pròleg de Ramon Vidal, Barcelona, p. 288.

47. *Memorial Histórico Español*, xvi. *Cartas de Jesuítas*, p. 72.

48. *Memorial Histórico Español*, xx, p. 270-271, i xxi, document núm. 179.

49. *Dietaris de la Generalitat*, vi, p. 1.232.

Les declaracions de catalanitat les trobem també en boca d'aristòcrates castellans que exercien comandaments militars o polítics al Principat. L'antic virrei, el duc d'Alburquerque, que s'havia caracteritzat per una política de duresa, proclamava el 1632 la «profesión que siempre he hecho de buen catalán y servidor de Vuestra Señoría» (la ciutat de Barcelona).⁵⁰ Durant el Corpus de Sang va ser assaltada la residència del marquès de Villafranca i duc de Fernandina. Aquest personatge era el fill del senyor Pedro de Toledo, un conseller d'estat que el 1626 havia dit: «los catalanes, cuando más ricos sean, menos obedientes serán». Però en els anys trenta, el marquès havia desplegat tota una bateria de declaracions procatalanes, i més concretament probarcelonines, partint de l'afirmació que havia nascut a la ciutat i havia estat batejat al Pi. El 5 de juliol de 1632 havia dit a uns enviats del Consell de Cent «que preciaba más ser catalán que quantas cosas se le pudieran dar». El 31 de desembre era encara més emfàtic:

Si convenia a la ciutat aniria ab genolls per terra fins a derramar la pròpia sang i que estimava en més ser fill de Barcelona que marquès de Villafranca, honrant-se molt de tenir pàtria que hagués sempre conservada sa llibertat.⁵¹

Després d'aquesta rotunditat era poc dir que era «fill i natural de esta ciutat», que afirmés la seva obligació de servir la ciutat, «pàtria sua», que es definís «como catalán», o que el Consell de Cent ponderés «la grandesa de Vostra Excel·lència i sa naturalesa, tant interessada ab la d'aquesta ciutat i província» i que se li adrecés com a «fill i amparo» de la ciutat.⁵² Però quan arribaren ordres reials fermes, el capità general de les galeres d'Espanya, que era el duc, va actuar en conseqüència. Tot i així el desembre del 1639 encara deia que no hi havia honor com el de ser fill de Barcelona. I el primer de gener de 1640 declarava davant els consellers:

Yo no he hecho nada para lo mucho que deseo y estoy obligado a servir a esta ciudadestimo más aver nacido en esta nobilísima ciudad que en quantas pudiera haver nacido en el mundo.⁵³

Però era el mateix personatge que mesos després es mostrava intransigent amb els catalans revoltats. Tanmateix, un dels escrits justificatius de la revolta, la *Proclamación católica*, recollia algunes de les afirmacions de Villafranca sobre el geni dels catalans, el seu valor natural i les lleis i llibertats de Catalunya.

El 1652, un altre general de les galeres d'Espanya, el vuitè duc d'Alburquerque, acompanyà l'ambaixador de Barcelona, que havia d'anunciar a Felip IV el lliurament

50. MNA, x, p. 87, «No tiene V. S. más verdadero catalán y servidor que yo».

51. MNA, xi, 5 d'agost i 31 de desembre de 1632.

52. MNA, xi, 5 d'agost i 31 de desembre de 1632, p. 157, 273, 412, 419, 499, 509.

53. MNA, xii, p. 416-417.

de la ciutat. El duc proclamava «que ell era fill d'aquesta ciutat, i que així volia patrocinar a dit ambaixador».⁵⁴ Efectivament, Francisco Fernández de la Cueva havia nascut a Barcelona el 1619, el darrer any del virregnat del seu pare. Però no sempre es poden creure les afirmacions que feien els *grandes* sobre el fet que havien nascut a Barcelona. El 1699 el duc d'Uceda, que passava d'ambaixador a Roma, es posava a disposició de la ciutat «per quan ell devia tota sa criansa a Barcelona i estimava en molt els barcelonesos», i encara deia «que ell devia tota sa educació a la ciutat, per ser nat en ella»,⁵⁵ la qual cosa no era certa, ja que havia nascut a Madrid el 1649. Ens trobem davant la repetició d'una figura retòrica.

La ficció continuava per part catalana. En relació amb el duc de Sessa, que va ser virrei del 1669 al 1673, Narcís Feliu de la Peña comentava que, finit el seu virregnat, havia residit algunes setmanes en el seu Palau del carrer Ample, «como natural del país».⁵⁶ El duc, Francisco Fernández de Córdoba y Cardona, havia nascut a Madrid el 1626, i havia portat de petit el títol de comte de Palamós, com acostumaven a fer els néts dels ducs de Sessa.⁵⁷

LA GUERRA DE SUCCESSION

Encara el 1700, els ambaixadors del Consell de Cent acudiren al qui aleshores era duc de Sessa, el senyor Fèlix, perquè els presentés al rei Carles II.⁵⁸ L'any següent se li demanà que intervingués per sol·licitar a Felip V la devolució del control de les insaculacions. El duc va refusar intervenir, dient que no havia vingut com a ministre del rei, sinó com a criat seu. Tanmateix va embolcallar la negativa amb la retòrica:

Respongué que sempre havia procurat les majors conveniències de la ciutat [...] per preciar-se molt de patricio, tenint la naturalesa i varonia de dita ciutat.⁵⁹

El duc Fèlix volgué presidir el braç militar durant les Corts del 1701. El president natural era el titular del ducat de Cardona, o sigui, el duc de Medinaceli, que es trobava a Nàpols. El de Sessa, però, veié refusades les seves pretensions amb l'argument que a Catalunya només era comte de Palamós.⁶⁰ La funció fou exercida per un

54. Dietari de *Jeroni Pujades*, vi, p. 545.

55. MNA, xxiii, p. 106, 108.

56. Narcís FELIU DE LA PEÑA, *Anales de Cataluña*, Barcelona (ed. Anastàtica de 1979, reedició del 1999), iii, p. 356. Fent un pas més enllà, Antoni DE BOFARULL, en la seva *Historia de Cataluña* (viii, p. 257) explícitament caracteritzava el duc com a català.

57. MOLAS (1997), p. 43-48.

58. MNA, xxii (1970), p. 369. «Essent padrí de dita funció lo Excm. Senyor duc de César».

59. MNA, xxiii, p. 244. «Embaixada al senyor duc de Cessa i Vahena» (*sic*).

60. Agustín LÓPEZ DE MENDOZA Y PONS, CONDE DE ROBRES (1881), *Historia de las guerras civiles de España*, Saragossa, p. 63.

altre noble forà, el valencià Guillem de Rocafull, comte d'Albatera, en la seva condició de comte de Perelada i marquès d'Anglesola.⁶¹

Davant les dificultats trobades a les Corts, Felip V intentà utilitzar la influència del duc de Medinaceli. El cronista austriacista Francesc de Castellví ens descriu les possibilitats de la seva intervenció. El duc, ens diu, era «estimado en aquel Principado por el título de duque de Cardona y por los grandes estados de que goza en la Provincia». Felip V li encarregà que amb «la autoridad de su persona persuadiera a los naturales [...] facilitando este deseo la multitud de dependientes suyos». El duc fou rebut solemnement pel Consell de Cent i la Diputació, però no pogué ni tant sols presidir el braç militar.⁶²

En aquells anys, les institucions catalanes encara continuaven utilitzant la mediació de «los grandes que poseían bienes» a Catalunya, suposant que estaven interessats en l'observança de les lleis. El 1703 alguns d'ells respongueren amb les bones paraules de sempre «que esperaban conseguir reintegración de las leyes, y todo a la mayor satisfacción de Cataluña y de ellos, cuya tierra miraban como a propia patria».⁶³

Un aristòcrata que va tenir el seu paper al servei de Felip V fou el marquès d'Aitona, Guillem Ramon de Montcada, general d'artilleria, nascut a Madrid, però establert des de feia alguns anys a Barcelona. El marquès havia fet davant del Consell de Cent les declaracions de *patrício* corresponents. La seva fidelitat a Felip V no exclouïa alguna posició crítica en explicar les raons del lliurament de Barcelona a Carles d'Àustria el 1705. L'any següent arribava a un acord amb els seus vassalls de Sant Celoni perquè permetessin el pas de l'exèrcit borbònic en retirada i explicava a un sorprès mariscal francès que els catalans «aborrecen el predomimio y absoluta autoridad porque nacieron y vivieron con libertad». Segons Castellví el 1713 es pensà en ell com a comandant de l'exèrcit d'ocupació. Però la seva proposta es basava en un esforç de pacificació, sense exèrcit, que recorda la imatge del virrei Cardona el 1640. El marquès d'Aitona es comprometia a pacificar Catalunya amb només cinquanta soldats de cavalleria i plens poders del rei.⁶⁴ Tots sabem que no va ser aquesta la via seguida, ni segurament era possible. Ja el 1706 un que es deia fidel vassall de la casa d'Aitona havia retret al marquès el comportament de «tantos señores que poseen tantos grandes pueblos en Cataluña [...] ayudan a destruir su patria, ultrajando las leyes».⁶⁵

61. FRANCESC DE CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, 1, Madrid (edició del 1997), p. 315.

62. CASTELLVÍ, I, p. 360-361. «Llega el duque de Cardona a Cataluña. Su autoridad. Estados que posee en Cataluña».

63. CASTELLVÍ, I, p. 414.

64. CASTELLVÍ, III, p. 617-618.

65. PERE MOLAS (2000), «El marquès d'Aitona a la Guerra de Successió», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, XI, p. 57.

I de manera més ferma, l'abrandat discurs de Manuel Ferrer i Sitges, a la Junta de Braços del 1713, expressava l'opinió negativa del pas de les senyories catalanes als títols de Castella:

Cataluña ha sofert veure trasplantades les més riques famílies a Madrid, y ha permès casar-se ab castellans les més riques herederes, que sols sis famílies poseixen 444 ciutats, viles y llocs, empobrida la noblesa i tot lo Principat per l'abstracció de tant crescudes sumes.⁶⁶

Castellví presentava també la discrepància d'un altre filipista, el magistrat Francesc Portell, que va arribar a ser conseller de Castella. Aquest personatge s'havia acomiadat del Consell de Cent de Barcelona el 1702 dient «que la ciutat ab ell sempre trobaria tot agasajo y bona correspondència en quant fos del major servei de la ciutat».⁶⁷

Amb el nou règim borbònic el paper tradicional de l'aristocràcia va passar a segon terme. A més, es donava un nou pas en la concentració de l'aristocràcia titulada. A la successió dels Aragó Folch de Cardona pels Medinaceli seguia la mort sense successió masculina del marquès d'Aitona (1727)⁶⁸ i l'extinció de la línia dels ducs de Sessa, comtes de Palamós. És clar que restaven encara vells ressons dels lligams tradicionals de fidelitat envers l'alta noblesa. El 1784 l'antic Palau de la Comtessa n'acollia el senyor, el marquès de los Vélez, que era el marquès de Villafranca, amb la seva muller, la duquessa Cayetana d'Alba. La parella va passar alguns mesos a Barcelona. El baró de Maldà explica que «era gran la multitud de gent en lo pati del Palau». La duquessa, a la qual Maldà anomena també comtessa del Palau, va concedir audiència «als senyors i senyores del país». El 7 de gener de 1785 hi hagué «magnífic ball en lo gran saló olim dels templaris», amb assistència de cinc-centes persones. Els ducs visitaren Montserrat, i van rebre de passada l'homenatge dels pobles de Molins de Rei i Martorell. Quan el marquès de Villafranca va morir el 1796, el baró de Maldà encara l'anomenava «senyor del Palau».⁶⁹

En ocasió de la visita reial de Carles IV a Montserrat el 1802 va regalar un tern a la Mare de Déu el duc de Sessa, títol que havia passat a la casa dels gallecs comtes d'Altamira. La senyoria de Bellpuig, on exercia aquest personatge, explica que ens

66. Joaquim ALBAREDA (1996), *Escrits polítics del segle XVIII*, I. (Edició a cura de Joaquim Albaréda...), Vic, p. 110.

67. MNA, XXIV, p. 69-70 i 83.

68. Sobre la devoció montserratina del personage, Pere SERRA POSTIUS (1747), *Epítome histórico [...]* del Real Monasterio de Nuestra Señora de Montserrat, Barcelona, part III, capítol XXI, p. 413-414. «Del últim Marqués de Aytona de la casa de Montcada». La seva última visita va tenir lloc el 1716.

69. Rafel D'AMAT I CORTADA, BARÓ DE MALDÀ, *Calaix de Sastre* [edició a cura de Ramon Boixareu (1987)], I, Barcelona, p. 136-137, 139, 141, 148; III, p. 103.

el trobem presidint la Societat Econòmica d'Amics del País de Tàrrrega del 1790 al 1796.⁷⁰

ELS GENERALS BORBÒNICS

Però, perduda la tradicional funció intermediària de la noblesa absentista, el procés es reproduí en certa manera amb alguns dels alts comandaments borbònics, quan hi havia ocasió de fer-ho. Després de l'avalot de les quintes (1773), alguns dels diputats dels gremis de Barcelona s'adreçaren al tinent general marquès de Rubí, que era baró de Llinars, nascut a Barcelona i batejat al Pi, fill del tinent general borbònic Francisco Pignatelli i Aymerich i nét de l'austriacista marquès de Rubí.⁷¹ Malgrat que els gremis li agraïen «sus desvelos», el militar va refusar veure's involucrat en l'afer i va presentar la carta al rei, cosa que va tenir efectes perjudicials per als qui l'havien escrita.⁷² L'apel·lació a aquest general, que descendia d'un diputat militar de la Generalitat,⁷³ va resultar fallida i més aviat contraproductiva, però encara durant la Guerra Gran el baró de Maldà considerava una bona notícia que Rubí fos nomenat capità general (el que no va succeir), «per ser molt afecte als catalans».⁷⁴

La consideració de la naturalesa catalana de l'alt comandament borbònic es va canalitzar pel fet que després de l'avalot de les quintes alguns capitans generals havien nascut a Catalunya, dins del món social de les famílies militars. El comte del Asalto, Francisco González de Bassecourt, havia nascut a Pamplona el 1726, però els seus pares s'havien casat a Barcelona, i ell va desenvolupar una vida social molt propera a la de la noblesa catalana. El seu parent Procopio Francisco de Bassecourt va ser comte de Santa Clara (1746), baró de Maials (1754), i corregidor de Lleida (1761-1765). A Barcelona va néixer el 1740 el seu fill Juan Procopio de Bassecourt, segon comte de Santa Clara, capità general de Catalunya del 1802 al 1808.⁷⁵ El seu nebot Andrés de Bassecourt i Borgunyó, nascut a Barcelona el 1781, va ser corregidor de Mataró del 1823 al 1825, mentre que un altre parent, Lluís Alexandre, ho era de Barcelona.⁷⁶

El successor del comte del Asalto el 1789 sí que havia nascut a Barcelona. Es tractava de l'irlandès Francisco Lacy i White (1731). Havia estat batejat a la parròquia

70. *Calaix de sastre*, vi, p. 261.

71. Pere MOLAS RIBALTA (1995), «La família del Marquès de Rubí, dels Àustria als Borbó», *Afers*, x, núm. 20 (1995), p. 61-71.

72. Carlos GARRIGA (1997), «Despotismo ilustrado y desorden social: la restauración de la Nueva Planta de la Audiencia de Cataluña (1775)», *Initium. Revista Catalana d'Història del Dret*, núm. 2, Barcelona 1997, p. 499.

73. Bernat d'Aimerich i Cruïlles (diputat del 1668 al 1671).

74. *Calaix de sastre*, ii, p. 165.

75. Josep M. GAY ESCODA (1997), *El corregidor a Catalunya*, Madrid, p. 574 i 597.

76. Pere MOLAS (1966), «Els cavallers catalans de l'orde de Carles III», *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, núm. 16, Barcelona, p. 64.

de Sant Just. Estudià al col·legi de Cordelles i va ser alferes del regiment d'Ultònia. Va ser ambaixador a Suècia (1763) i Rússia (1772). Va morir repentinament a Barcelona el 31 de desembre de 1792. El baró de Maldà es referí a ell com a «nostre estimat paísà». ⁷⁷ Una oració fúnebre parlava d'ell com a «piloto de la ciudad» i de la ciutat com a «digna cuna de tan glorioso héroe». ⁷⁸

També havia estat batejat a Sant Just Agustín de Lancaster i Araciell, que va ser capità general del 1796 al 1798. Va participar molt directament a la vida social de la noblesa i va impulsar una política paternalista per pal·liar els efectes de la crisi econòmica ocasionada per la guerra amb la Gran Bretanya. El baró de Maldà el presenta com «tant bon jefe català», «nascut aquí en Barcelona». ⁷⁹ En la seva opinió «tots los catalans volen molt a est excel·lentísim» i aquest «coneix lo modo ab que es deu portar ab ells». ⁸⁰ A una de les festes de la noblesa a Esplugues pronuncià algunes paraules en català; concretament, «he vingut per la masovera». ⁸¹ La naturalesa catalana del personatge fou recordada en la làpida de marbre que es va posar posteriorment a la cascada del Portal Nou; s'hi anomenava Lancaster «fundador del Paseo» i glòria de Barcelona. El comte de Santa Clara va fer posar una inscripció perquè la memòria de Lancaster fos perpètua a la seva «pàtria». La inscripció el presentava com a «celoso de la subsistencia de sus compatriotas». ⁸²

El successor de Lancaster, «nostre estimat jefe català», va ser l'aragonès Antonio Cornel, nascut a Benasc, qua havia exercit les capitànies generals de Mallorca i València. Cornel va estar pocs mesos al seu càrrec. Alguns anys després, a Saragossa, va convidar el diputat dels gremis de Catalunya, el mestre veler Francesc Pla, i li va fer moltes lloances de Catalunya, seguint el tòpic que el rei no tenia cap altre domini com ella. ⁸³ El 1800 va exercir el comandament interí el mallorquí marquès de la Romana, que en paraules de Maldà havia de ser un altre Lancaster. ⁸⁴

La presència de militars nascuts a Catalunya també va arribar al corregiment de Barcelona. Del 1796 al 1798 fou corregidor l'enginyer militar Joan Escofet, nascut a Cadaqués. El 1798 hi va renunciar per edat, i el succeí un mariscal de camp, el marquès de Vallesantoro, que era corregidor de Tarragona des del 1795. Una vegada més Maldà comentava que el nou corregidor «no és castellà, sí que català i fill de Barcelona», i s'alegrava que Catalunya i Barcelona fossin governades per un general (Lan-

77. *Calaix de sastre*, 3 de gener de 1793.

78. Alberto VIDAL, «Oración fúnebre [...] a expensas de los oficiales del Real Cuerpo de Artillería...», BC, *Fulletts Bonsoms*, núm. 3244.

79. *Calaix de sastre*, III, p. 223, IV, p. 63.

80. *Calaix de sastre*, III, p. 191.

81. *Calaix de sastre*, III, p. 258. El general parla «ab prou donaire».

82. *Calaix de sastre*, VI, p. 74, i VII, p. 13.

83. *Calaix de sastre*, IV, p. 176, i VI, p. 33.

84. *Calaix de sastre*, V, 8 d'octubre de 1800. Però no hi ha cap referència a l'ascendència valenciana i mallorquina del personatge.

caster) i un governador (Vallesantoro) «patricis».⁸⁵ Però.... Qui era el marquès de Vallesantoro? Es deia D. Leopoldo de Gregorio Paternó, i era nét del marquès d'Squillace. Diferents historiadors ens informen que una de les dones del famós ministre de Carles III era «hija de Cataluña» i del fet que el ministre s'havia casat a Barcelona.⁸⁶ Un fill seu, Leopoldo de Gregorio Mauro, marquès de Vallesantoro, havia viscut a Catalunya ja en els anys cinquanta. Posteriorment va exercir els càrrecs de corregidor de Girona (1764-1770) i de Barcelona (1770-1773), precisament fins a l'avalot de les quintes.⁸⁷

En principi el nou corregidor semblava respondre al prototipus del funcionari il·lustrat. Era afeccionat a la numismàtica i a «veure coses curioses».⁸⁸ El seu fill, el tercer marquès de Vallesantoro, es va casar amb una dama catalana, i va néixer a Barcelona, el 1807, la seva filla Maria Pilar de Gregorio. Però la visió final va ser molt diferent. El 30 de desembre de 1807 Maldà comentava que el corregidor havia acabat la seva etapa «i no els sap gens greu, al poble de Barcelona». Vallesantoro va deixar la ciutat l'onze de gener de 1808, entre crits del poble, «eixint ben avergonyit de Barcelona [...] i molt content de que se n'hàgia anat, per lo que els havia ben surrat la butxaca».⁸⁹ Maldà el feia, doncs, responsable de l'aplicació de la política fiscal, valoració negativa en la qual l'acompanyava un altre català, l'alcalde major Josep Gaietà de Garcini, un tortosí d'origen francès. Per això resulta estrany el retrat positiu que fa el baró de qui era el principal oficial de finances al Principat: l'intendent Blas de Aranza, que vivia precisament a l'antic Palau dels Cardona. Resultaria que aquest funcionari s'hauria guanyat l'afecte popular, «havent-se, se pot dir, fet català, en anar a favor dels catalans».⁹⁰ Aranza havia estat intendent de Mallorca del 1792 al 1795, i ho era de Catalunya des del 1797.

Sembla que havia nascut a Barcelona el 1742, mentre lluitava a les guerres d'Itàlia el seu pare, el navarrès José de Ezpeleta, que fou nomenat capità general de Catalunya a principis del 1808, en substitució del comte de Santa Clara, i que no va saber fer front a l'ocupació francesa; però, en tot cas, la circumstància del seu naixement no va ser objecte de comentari per part del baró de Maldà.⁹¹

85. *Calaix de sastre*, IV, p. 50 i 69. «Los bons efectes del nou senyor governador [...], fill i natural del país», VII, p. 239.

86. Antonio FERRER DEL RÍO (1988), *Historia del reinado de Carlos III en España*, edició facsímil, Madrid, I, p. 245; II, p. 7. CONDE DE FERNÁN NÚÑEZ (1988), *Vida de Carlos III*, reedició, Madrid, p. 196. Mariano Paternó, natural de Catania s'havia casat el 1723 a la Seu d'Urgell amb Francesca de Pera, de família cerdana.

87. GAY (1997), p. 566 i 576.

88. *Calaix de sastre*, VI, p. 270, i VII, p. 121.

89. *Calaix de sastre*, VII, p. 265 i VIII, p. 9.

90. *Calaix de sastre*, VI, p. 157. «El poble últimament n'estava content».

91. Eric BEERMAN (1977), «José de Ezpeleta», *Revista de Historia Militar*, núm. 21, p. 97 i següents. Quan Maldà l'anomena «nostre general» no sembla referir-se al seu lloc de naixença.

El procés d'allunyament d'una aristocràcia emparentada amb les foranies es repetia. A finals del segle XVIII el comte de Santa Coloma, Joan B. de Queralt, havia reunit al seu títol el de marquès de Besora (1786) i s'havia casat amb l'heretera del comte de Cifuentes, capità general de Mallorca. El comte va morir el 7 d'octubre de 1803.⁹² El 31 de gener de l'any següent, la comtessa vídua, la senyora Maria Luisa de Silva, i el seu fill, Joaquim de Queralt i Silva, un noi de quinze anys, se n'anaven a Madrid, «no fent compte de tornar a Barcelona», comentava Maldà. I afegia:

Tot lo més podrà ser que tòrnia lo fill, lo que està per veure-se si seguirà les tan bones advertències que li donà lo excm. senyor son pare abans de morir.⁹³

La vida pública del nou comte de Santa Coloma va transcórrer lluny de Catalunya. Va ser majordom de la reina Isabel II i va morir a Madrid el 1865. La història es repetia, però en un context prou diferent.

92. *Calaix de sastre*, vi, p. 255. La seva mare, Josefa de Pinós, havia mort el 1800. *Calaix de sastre*, v, p. 42.

93. *Calaix de sastre*, i, p. 135, v, p. 13 i 41. Eulàlia de Queralt, germana del nou comte, s'havia casat al seu torn amb un important cortesà, el duc de San Carlos.